

КАТЕГОРИЗАЦИЈА СТВАРАЛАЦА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У СРПСКОЈ АРХИВИСТИЦИ - ИСКУСТВА И ПРЕПОРУКЕ

Анстракт: Категоризација архивске грађе представља једно од суштинских питања архивске струке. Као таква, категоризација архивске грађе је предуслов квалификованом вредновању архивске културне баштине. Поред наведеног, у поступку издвајања историјски и културолошки најзначајнијих архивских извора, од изузетне важности је и категоризација њихових стваралаца. Овом питању се током развоја архивске теорије и праксе на некадашњем југословенском подручју приступало са мање стручних изазова, него што је то био случај са категоризацијом архивске грађе већ сабране у историјским архивима.

Сходно томе, предмет овог рада чини приказ досадашњих домета архивске делатности у Србији, посебно службе надлежне за заштиту архивске грађе ван архива, у домену вредновања стваралаца архивске грађе са гледишта и интереса научних и историјских истраживања. Постављену тему смо у раду разматрали у смислу решења која произилазе из архивских законодавних и стручних норматива и њихове практичне примене у архивима.

Сагледавање „прокламованог и реализованог“ нам је пружио могућност да размотримо до сада постигнуто, изведемо закључке и саопштиме препоруке са циљем унапређења овог сегмента архивске делатности у наредном периоду.

Свакако је од значаја било изнети искуства регионалних архива у Србији, при чему смо своје истраживање значајним делом базирали на пракси Историјског архива у Пожаревцу.

Кључне речи: категоризација архивске грађе, категоризација стваралаца архивске грађе, регистратура, архив, приоритетне регистратуре, листа приоритета, стручни надзор, вредновање регистратура, историјски значај

Увод – историјски моменат

Категоризација или вредновање стваралаца архивске грађе није ново архивистичко питање у српској, југословенској или упоредној архивској теорији и пракси. Увидом у први архивски пропис у Србији, *Закон о државној архиви* из 1898. године², уочавамо да су елементи вредновања архивских докумената заступљени у назнакама, док се о ближем вредновању или селекцији стваралаца архивске грађе на овом подручју може говорити тек после 1950. године³, када је донет *Општи закон о државним архивима*, заједно са првим уредбеним прописима којима су се

¹ архивски саветник, jasmnazivkovic@yahoo.com, jasmnazivkovic@arhivpozarevac.rs

² Усвојен 2/15. децембра 1898. године, објављен у *Српским новинама*, бр. 271 од 11. децембра 1898, стр. 1803; Зборник закона и уредаба, књ. 53, стр. 681; Просветни гласник, 1899, бр. 1, стр. 1.

³ Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

издвојиле, као потребне или не, поједине врсте писане документације.

Међутим, краћи поглед у југословенску „архивистичку“ историју отвара нам врата занимљивих сазнања о проницљивости државне администрације Краљевине Југославије у покушајима да целовито и јединствено уреди заштиту архивске грађе која је настајала на њеном простору. *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије (1935)*⁴ је, поред архивске грађе и архивска службе, предвидео и делокруг рада и статус правних лица као стваралаца (регистратура), канцеларијско пословање и архивирање регистратурне документације. Тако се у одредбама пројектованог, али никад заживелог, закона проналазе елементи селекције стваралаца, где се разликују „државне и остале регистратуре“.⁵ Још један покушај да се архивској делатности обезбеди законски основ уследио је 1939. године, припремом *Пројекта уредбе са законском снагом о државним архивима*, који је сачинила Државна архива у Београду. Према материји коју је обрадио, броју чланова и начину регулисања питања која су обухваћена *Пројектом уредбе*, уочили смо да исти знатно заостаје иза *Пројекта закона* из 1935. године.⁶

Својеврсно селективно вредновање писаних историјских извора појавило се за време Другог светског рата, када је Привремени Управни одсек при Врховном штабу НОВ и Покрета отпора Југославије 1942. године издао неколико изричитих наређења о прикупљању и чувању архиве војних органа, партизанских и комунистичких јединица, а уз то и „непријатељске“ архиве.⁷ Озбиљније вредновање архивске грађе поставило се као приоритетно питање непосредно у годинама после ослобођења југословенске територије 1944. године, победе над немачким окупатором и фашистичком идеологијом. Уз то, интензивни први кораци у изградњи социјалистичке државе сасвим другачијег политичког, економског, културног окружења, обликовали су „напредну“ народну свест коју су карактерисала наглашена осећања југословенског поноса проистеклог из „братства и јединства“, нове или комунистичке идеологије о „равноправности народа и народности“. Насупрот јасно исказаној потреби и обавези прибирања, чувања и заштите архивских докумената која су настала у народноослободилачком рату, а у вези са операцијама војних јединица, образовањем нових органа власти поткрепљених идејно-политичким деловањем Комунистичке партије Југославије, стајао је нехатан, или најблаже речено, незаинтересован однос према архивској грађи некадашње југословенске државе. И архива, као и сва друга сећања из предратног периода, сматрана је невољним остатком буржоаске идеологије, нехумане капиталистичке политичке и економске заједнице, израбљивачког друштвеног система, који је требало избрисати са страница најновије историје. Прокламовано и стварно је у првим послератним годинама представљало међусобне супротности. Ипак, вреди поменути да је у „смутном времену“ архивска свест остала прилично стабилна и разложно упозорила на

⁴ *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама*, АЈ – 66 (Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије), Ф 1-1.

⁵ *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама*, АЈ – (Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије), Ф 1-1.

⁶ Јасмина Живковић, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац 2013. Не ради се само о томе што су изостављене одредбе о канцеларијском пословању и регистратурама, чиме је читава једна област заштите архивске грађе ван архива остала неуређена, већ су и понуђена решења слабија и рестриктивна.

⁷ Милојко Јовановић, Бранко Кресојевић, *Архивска служба и архивистика у СФРЈ и оружаним снагама Југославије*, у: Војно историјски гласник, бр. 3, Београд 1984, 305.

опасности од „чишћења историје“, односно селективног приступа писаним историјским изворима.⁸

Као резултат тога, појавили су се први социјалистички архивски прописи најпре у форми уредби и наредби, којима се вршила класификација историјских докумената државних највиших и нижих органа, у циљу спречавања предаје истих за потребе прераде хартије као секундарне сировине, односно развоја папирне индустрије у новој држави.⁹ По доношењу *Општег закона о државним архивама* 1950. године¹⁰ уследили су републички архивски нормативи на које су се „наслонили“ подзаконски или струковни прописи о одабирању архивске грађе и издавању оног дела регистратурског материјала који је имао искључиво карактер оперативне и текуће документације. Значајније се проблему вредновања архивске грађе и њених стваралаца приступило „по слову“ југословенског *Општег закона о архивској грађи* (1964)¹¹, те на основу њега разрадом архивских прописа на нивоу некадашњих федералних јединица.

Прекретницу у Србији представљао је *Закон о архивској грађи и архивској служби* (1967).¹² Први пут су дефинисани појмови архивске грађе, регистратурског материјала и безвредног регистратурског материјала. Архивска грађа је добила својство споменика културе, као „сав изворни и репродуковани (писани, цртани, штампани, фотографисани, филмовани, фонографисани или на други начин забележени) документарни материјал од значаја за историју и друге научне области, за културу уопште и остале друштвене потребе, који је настао у раду ранијих државних органа и организација, друштвено-политичких заједница, радних и других организација, грађанских правних лица и појединаца, без обзира кад и где је настао“. Појмовно је регулисано ко је творац, а ко имао архивске грађе, уведен је и појам регистратурског материјала, чија је квалификација детаљно утврђена.¹³

Регистратурски материјал, као потенцијални извор за архивску грађу, уживао је законску заштиту без обзира чији је, где се налази и да ли је евидентиран или не.¹⁴ Уочавамо и особености које су предуслов његове заштите: оперативна вредност списка који чине регистратурски материјал, односно његова заштита док су у процесу оперативног коришћења за потребе рада ствараоца и одабир архивске грађе

⁸ Ђ.Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором I*, Београд 1996, 170-171. Љубодраг Димић, *Агитпроп култура, Агитпропска фаза културне политике у Србији 1945-1952*, Београд 1988, 31-37; Бранка Докнић, Милић Петровић, Иван Хофман, *Културна политика Југославије, 1945-1952*, Зборник докумената, књига 1, Београд 2009, 16-48.

⁹ Јасмина Живковић, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац 2013, 31-36.

¹⁰ Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

¹¹ Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964.

¹² Службени гласник СР Србије, бр. 12/1967.

¹³ Регистратурски материјал су, према слову Закона, чинили „списи, фотографски и фонографски снимци и на други начин састављени записи и документа, као и књиге и картотеке о евиденцији тих списка, записа и докумената, примљени и настали у раду друштвено-политичких заједница и њихових органа, радних и других организација, док су од значаја за њихов текући рад или док из тог регистратурског материјала није одабрана архивска грађа која ће се трајно чувати“.

¹⁴ М. Петровић, *Заштита грађе ван Архива Србије*, Архивски преглед, бр.1-2, Београд 1980, 137-140.

из истог материјала, односно списка који су од посебног значаја за историју и културу, па као такви завређују да се трајно чувају. На основу Закона донети подзаконски прописи омогућили су посредно вредновање регистратурског материјала који је настајао радом правних лица као стваралаца и који представља извор за одабир архивске грађе као трајне вредности.

У даљем развоју архивског законодавства у Србији, појма архивске грађе, регистратурског материјала или стваралаца архивске грађе (регистратура) није било значајнијих или суштинских промена, осим што је системска заштита архивске грађе прописима који су уследили била сведена под окриље уопштене заштите културних споменика, потом културних добара у Србији. Тако се и према актуелном *Закону о културним добрима* архивска грађа вреднује као културно добро, а регистратурски (документарни) материјал као добро које ужива претходну заштиту.¹⁵

Закон о културним добрима (1994) пружио је нормативни основ за валоризацију и категоризацију културних добара, самим тим и архивске грађе, на три нивоа: културно добро, културно добро од великог значаја и културно добро од изузетног значаја. Стога је у архивима Србије на јединственим принципима углавном извршена категоризација архивских фондова који се у истима чувају и штите.¹⁶ Међутим, категоризација стваралаца архивске грађе у овом Закону није изричито предвиђена, што чини очигледан недостатак у заокруживању система заштите архивске грађе која практично почиње још у поступку настајања код самих стваралаца.

Категоризација регистратура - упоредна архивистичка искуства

Верификацијом архивских фондова од великог или изузетног значаја потврђена је и вредност стваралаца фондова који су проглашени културним добрима на датом степену. Велика већина тих стваралаца у једном тренутку, из различитих разлога, престане са радом, али категоризацијом грађе фондова некадашњих стваралаца вреднују се у ствари сами ствараоци који су исту произвели током свог рада. На основу тога можемо закључити да се у основи категоризације регистратура као стваралаца архивске грађе налази значај архивске грађе која настаје њиховим радом. Стога је вредновање регистратура увек актуелно питање.

Валоризација архивске грађе заокупља пуну пажњу у свим архивским системима данашњице, а одговори на различите изазове код оцене регистратурског материјала и архивске грађе са гледишта оперативне, доказне или историјске, научне примене, различити су и доступни за разматрање у упоредној архивистичкој

¹⁵ *Закон о културним добрима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 71/94.

¹⁶ Милић Петровић, *Категоризација архивске грађе*, Архивски преглед, 1-4 (1995-1996), Београд 1998, 17-31. Категоризација је вршена 1979. године, на основу Одлуке о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима (Службени гласник СРС, бр. 18/79), затим 1998. године Одлуком Народне скупштине Републике Србије о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима када су проглашени архивски фондови од великог значаја (Службени гласник Републике Србије, бр. 42/1998), на основу чијих одлука су утврђене листе архивске грађе од великог, односно изузетног значаја која се чува у архивима, а од стране Управног одбора Архива Србије 21. децембра 1998. године (Архивски преглед, 1-4, 1998-1999, Београд 2003, 129-186).

литератури. Обиље безвредног материјала, према виђењу колега архивиста у француским архивима, сматрало се веома битним за „тријаж и елиминацију“ докумената који су изгубили оперативну вредност или имају „секундарни“ значај, односно они који без обзира да ли администрација има интерес за њих или не морају бити трајно чувани у историјске сврхе.¹⁷

Међутим, само поједини архивски системи јасно обрађују категоризацију регистратура. Пример некадашњег Совјетског Савеза (Руска Федерација) говори о развијеном систему вредновања регистратурског материјала и његових стваралаца као „претходном категоризацијом“. Експертиза вредности архивске и регистратурске грађе у пракси руских архива тесно је повезана са вредновањем самих стваралаца.¹⁸ Категоризација институција (створаца фондова) заснива се на широј примени критеријума значаја творца фонда, односно на вредновању не само појединих институција или комплекса институција повезаних по разним основама, већ читавог система институција на једном ширем или ужем административно-територијалном подручју.¹⁹

Један од критеријума за вредновање архивске грађе представља значај установе или лица чијом су делатношћу настала документа. Критеријум значаја ствараоца указује на потребу да се брижљивије проучи архивска грађа установе која има велики историјски, научни, политички или неки други значај. Према моделу некадашњег Совјетског Савеза критеријум значаја ствараоца грађе омогућио је да се све установе, предузећа, надлештва и организације разврстају у више група према свом значају, обиму и карактеру рада. Тако је категоризација регистратура извршена утврђивањем листе установа, организација и предузећа чију би грађу требало чувати у државим архивима.

Сви ствараоци јавне архивске грађе сврстани су, према свом значају, у три групе. Прву чине сви ствараоци од највишег државног значаја, као што су централни органи власти и централне управе, институције. У другу су сврстане установе, организације и предузећа претежно рејонског и градског нивоа (индустријска предузећа локалног значаја, основне општеобразовне и стручне школе, културне и здравствене установе и слично). За разлику од прве категорије, карактеристика

¹⁷ Колета Смиљанић, *Тријаж и елиминација (Француска)*, Архивски преглед, 1-2, Београд 1971, 65-72. Вредновање, односно избор докумената се, према мишљењу француских архивиста, врши „већ међу административним и правним документима који су изгубили оперативну вредност“, али да је то „питање избора“ уједно и најтеже решити.

¹⁸ Л. А. Никифорова, Г. А. Белова (у редакцији), *Теорија и пракса архивске службе СССР* (превод), Београд 1976, 55-63. Експертизом се сматра изучавање архивске грађе и одређивање политичког, научног, привредног, културног и другог значаја, а ради утврђивања рока чувања и одабирања грађе за чување у архиву. Експертиза је један од основних облика рада на документу, са основним циљем да се одреди категорија грађе коју би требало трајно или привремено чувати, а ради комплетирања државних архива грађом која има трајну вредност, односно формирања државног архивског фонда.

¹⁹ Радмила Мирчић, *Категоризација регистратурског материјала (СССР)*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1971, 59-64. Поред категоризације институција као стваралаца регистратурског материјала и архивске грађе, који руска архивска служба сматра првим видом, ауторка наводи као „претходну категоризацију по вредности“ и вредновање регистратурског материјала по врстама, а унутар тога и конкретног регистратурског материјала, односно појединачних докумената, предмета и других целина, у самој регистратури.

друге групе је велики број установа истих функција и циљева, што чини да архивска грађа стваралаца у овој групи има одређен научни и практични значај, али због обимности и истородности није целисходно примати је од свих установа, већ се таква грађа по правилу прима на чување селективном методом. Трећу групу чине претежно установе споредног карактера, које обављају своје функције у уским територијалним оквирима, или чије деловање није од већег историјског значаја.²⁰ Време у коме је одређена регистратура постојала и радила, формирала своју архиву, такође је један од услова који може утицати на то да ли једна регистратура у групи истородних или све истородне регистратуре имају истоветан значај за историју и културу.²¹

У регионалном окружењу и новијем периоду издваја се решење које предвиђа *Правилник о вредновању те поступку одабирања и излучивања архивско-га градива у Републици Хрватској*.²² Правилником се утврђују критеријуми вредновања архивске грађе, као и категоризација стваралаца. Под категоризацијом, следећи решења Хрватске, подразумевао би се поступак којим се ствараоци грађе разврставају у „скупине у зависности од значаја целине грађе настале њиховим деловањем“.²³ Значајнији искорак у предмету наше обраде представља посебан одељак поменутог правилника који се односи на категоризацију стваралаца архивске грађе којом се у ствари сматра утврђивање „значења целине градива насталог деловањем појединог ствараоца за документирање делатности и функција које тај стваралац обавља.“

Схваћено као обавеза архивске делатности, Правилник предвиђа три категорије у које се могу сврстати ствараоци архивског и документарног материјала. Прву, као најзначајнију, чине „ствараоци надлежни за утврђивање политике, циљева и начина обављања поједине делатности, као и ствараоци чије градиво пружа увид у начин, опсег и услове обављања појединих функција у оквиру исте делатности“. Ствараоци прве категорије имају „висок положај“ на подручју своје надлежности. Другу чине ствараоци који су „на подручју одређене делатности надлежни за спровођење утврђене политике и обављања текућих и оперативних послова, али чији

²⁰ Л. А. Никифорова, Г. А. Белова, *нав. дело*, 55-63.

²¹ Th. R. Shellenberg, *Moderni arhivi. Principi i tehnika rada* (prevod), Beograd 1968, 118-120. Аутор говори о примарној и секундарној, односно доказној и обавештајној вредности као критеријуму вредновања архивске грађе. Вредновањем архивске грађе врши се и вредновање њеног ствараоца. Слична је ситуација и у француским архивима. Видети више у: Друштво Француских архивиста (са предговором Андре Шамсона, члана Француске академије и директора Француских архива), *Приручник из архивистике*, Теорија и праска у државним архивима (превод са француског), Београд 1982, 44-55.

²² Објављен у *Народним новинама Републике Хрватске*, бр. 90/2002. Као основа надзорне и аквизицијске политике, категоризација се у пракси Хрватске спроводи за ствараоце јавне и приватне грађе.

²³ Анализом критеријума вредновања по којима се одређују обавеза, потреба и интереси, па у вези са тим појединачна или шира друштвена корист од чувања архивске грађе до истека или по истеку одређеног рока, на нивоу земаља правних наследника некадашњег југословенског архивског подручја, уочавамо да нема битније разлике у дефинисању критеријума и њиховом хијерархијском вредновању, с тим што морамо истаћи детаљнији приступ овом проблему од стране архивиста у Хрватској. Видети више у: Bernard Stulli, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, *Arhivistika i arhivska služba*, *Studije i prilozi*, Zagreb 1997, 365-385.

начин и опсег деловања није довољно документован грађом стваралаца прве категорије“, што значи да се ради о установама мањег обима и нижег ранга. Деловањем на одграниченом подручју и мањег „функционалног опсега“ од оних у првој, ствараоци грађе у другој категорији истовремено су репрезентативни за поједина важна подручја економског, друштвеног или културног живота. Трећу чине ствараоци чији су начин и обим деловања документовани грађом стваралаца прве и друге категорије. Стога су ствараоци најниже категорије установе ограниченог обима деловања и „ниског ранга које подупиру а не утврђују или надзиру функције старалаца прве и друге категорије“, док се информације о њима по правилу могу пронаћи и у грађи већих, надређених, односно матичних установа прве или друге категорије.²⁴

На предлог Архива Републике Српске, министар просвете и културе Републике Српске је 2010. године донео Правилник о поступку одабирања архивске грађе, критеријумима и начину њеног вредновања.²⁵ Иако Правилник формално не дефинише начин вредновања стваралаца архивске грађе, посредно се (кроз појмовно утврђење архивске грађе као документације која се трајно чува и критеријума који таквој документацији обезбеђују карактер архивске грађе) изводе критеријуми којих се имаоца мора придржавати приликом утврђивања документарне грађе за трајно чување. Закључује се да одабирање архивске грађе врши сам њен стваралац у времену док се она још налази код њега, путем формирања листе категорија документарног материјала вреднујући одређеним роковима или трајним чувањем свих врста или категорија документације која се јавља у пословању тог имаоца или ствараоца.²⁶ За садржајну вредност документа од значаја су место, положај и друштвени утицај ствараоца грађе, његов статус и делокруг рада, положај и место у хијерархији друштвено-политичке структуре, надлежност, функције и задаци ствараоца, а поред наведеног и степен, односно значај нових података и информација у документу, имајући у виду притом њихову хронолошку и фактографску вредност.²⁷ Основ представља, као и у пракси архива у Србији, Хрватској, или другим земљама региона, листа категорија документарног материјала са роковима чувања са којом

²⁴ *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva*, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 90/2002.

²⁵ Службени гласник Републике Српске, бр. 47/2010. <http://arhivrs.org> (приступљено 9. 12. 2019)

²⁶ Учили смо код овог Правилника схватање односа између имаоца и ствараоца, па можемо истаћи да је шире значење имаоца у односу на ствараоца (код правног лица имаоца архивске и документарне грађе може постојати део документарне грађе која је настала непосредно његовим радом, али и оне грађе коју он по било ком основу држи или поседује у свом простору, у вези са својим радом пословања или има други интерес да грађу која не носи печат или потпис истог као ствараоца, држи у свом поседу).

²⁷ *Pravilnik o postupku odabiranja arhivske građe, критеријумима и начину њеног вредновања*, Службени гласник Републике Српске, бр. 47/2010; Zoran Mačkić, *Kancelarijsko i arhivsko poslovanje, Priručnik za neupućene ili podsjetnik za upućene*, Banja Luka 2013, 23/393-23/396. Приликом утврђивања документарне грађе за трајно чување имаоца би требало да се води следећим критеријумима: садржајном вредношћу документа која зависи од места, положаја и друштвеног утицаја ствараоца грађе, статусом и делокругом ствараоца, положајем и местом ствараоца у хијерархијској друштвено-политичкој структури, надлежношћу, функцијама и задацима ствараоца, степеном и значајем нових података и информација у документу, али и друштвено-историјским околностима и условима настанка документа.

се претходно сагласио надлежни историјски архив.²⁸

Вредновање регистратуре, преко вредновања регистратурске грађе за трајно чување, врши се у архивима Босне и Херцеговине путем скоро истоветних критеријума утврђених *Правилником о заштити и чувању архивског градива у Архиву Босне и Херцеговине и регистратурног градива у институцијама Босне и Херцеговине*.²⁹ Приступ македонских архивиста подржавао је утврђивање творца архивске грађе и његову валоризацију као предрадњу вредновања архивске грађе и документарног материјала које он ствара у току свог пословања.³⁰ Валоризација ствараоца фонда се врши на основу мерила који подразумевају: место, улогу и функционисање ствараоца у целокупном друштвено-политичком, економском и културном животу, значај садржине архивске грађе која се ствара у регистратури, а која је од интереса за друштво, историју друге научне дисциплине и културна подручја, надлежност и задатке регистратуре у одређеним етапама друштвеног живота, степен и развитак основне делатности регистратуре и њену организациону постављеност, број регистратура исте или сличне делатности на одређеном подручју, време и место настанка архивске грађе у оквиру друштвено-историјског процеса, као и степен комплетности архивског фонда насталог у процесу рада и деловања регистратуре.³¹ Словеначки архивисти сада већ озбиљно разматрају потребу и начин устројавања регистра стваралаца архивске грађе на државном нивоу.³² Како се може уочити, промишљања архивиста о значају и критеријумима вредновања стваралаца регистратурне и архивске грађе, као и неопходности њиховог категорисања, скоро су изједначена и у међународним оквирима.

²⁸ Радован Турковић, *Одабирање архивске грађе из регистратурског материјала и издвајање непотребног материјала у трговинским предузећима*, у: Архивски преглед, 1966, бр. 1-2, Београд 1966, 42-44. Углавном је у стручним текстовима као опција постојала Листа категорија регистратурског материјала која је према хијерархији аката, организационој шеми и значају аката за текуће пословање ствараоца или за историју предметне делатности, регионални или национални значај, служила као основ за вредновање регистратурског материјала.

²⁹ *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, бр. 10/2003. Према *Pravilniku o odabiranju arhivske građe iz registraturnog materijala za područje Tuzlanskog kantona u BiH* (Službene novine Tuzlanskog kantona, бр. 16/2009), статус, надлежност, функција, задаци, положај и место ствараоца регистратурског материјала у хијерархијској и друштвено-политичкој структури представљају критеријуме за вредновање регистратурске грађе која настаје радом тих стваралаца. Видети више у: Izet Šabotić, *Uticao vrednovanja registraturne i arhivske građe na obavljanje arhivske delatnosti*, *Arhivska građa u teoriji i praksi*, *Zbornik radova sa međunarodnog arhivističkog savetovanja Tara 2016*, 129-147.

³⁰ Трајан Стефков, *Валоризација и категоризација архивске грађе у регистратурама СР Македоније*, у: Архивски преглед, бр. 1-2, 1987, Београд 1987, 117-122.

³¹ *Исто*.

³² Закључци са 29. саветовања Архивског друштва Словеније, одржаног 3-4. октобра 2019. године у Марибору, <http://www.arhivsko-drustvo.si/> (приступљено 15. 12. 2019)

Искусство српске архивистике – пример Историјског архива Пожаревац

Нормативно посматрано, важећи *Закон о културним добрима* поставио је основ за вредновање регистратурског материјала које настаје радом правних лица као стваралаца, али не изричито и основ за вредновање регистратура.³³ Стога су од значаја подзаконски прописи којима се детерминише поступак евидентирања стваралаца архивске грађе и утврђивања њиховог права приоритета при заштити архивске грађе и регистратурског материјала. *Упутство о евидентирању регистратура, архивске грађе и регистратурског материјала (1968)* и знатно касније *Правилник о начину вођења евиденције регистратурског материјала* који ужива претходну заштиту (1996)³⁴, представљају методологију евидентирања архивске грађе, регистратурског материјала и њихових стваралаца.

Међутим, евидентирање представља само један сегмент у заштити архивске грађе код стваралаца. Као комплексан стручни посао, заштита регистратурског/документарног материјала код регистратура захтева одређене критеријуме према којима се врши вредновање стваралаца архивске грађе. Да ли свака регистратура на територији архива својим делањем производи архивску грађу, једнако је значајно питање као и оно које се односи на вредновање архивских фондова. Битна разлика је у томе што грађа већ преузетих архивских фондова може бити категорисана у складу са одредбама *Закона о културним добрима* у три категорије, док ствараоци архивске грађе могу бити категорисани на нивоу хијерархијске лествице свог административног живота и пословања, према делатности, али и према посебним критеријумима унутар „своје лествице“, односно делатности.

Посебна регулатива канцеларијског пословања и архивирања регистратурског материјала у органима управе један је од примењених критеријума селекције који је регистратуре управне делатности издвојио и сврстао у приоритетне регистратуре, јер архивска грађа и регистратурски материјал настао њиховим радом представља прворазредни историјски извор о државном систему, али и раду органа управе и самоуправе у регионалним и локалним административним јединицама. То је потврдила и *Препорука критеријума за израду листа приоритетних регистратура*, коју је Архивско веће, на основу *Закона о архивској грађи и архивској служби*, донело 1969. године.³⁵

Дотадашња пракса архивских установа у овој области показивала је да су

³³ Слободанка Цветковић, *Осврт на валоризацију документарног материјала у Србији после Другог светског рата*, у: „Архивска грађа у теорији и пракси“, Зборник радова са међународног архивистичког саветовања, Тара, 2016, 63-86. Ауторка је разматрала питања вредновања регистратурског/документарног материјала сходно прописима и њиховој реалној примени у послератној српској архивистици, истакавши ситуацију „произвољног“ вредновања документације која је посебно алармантна била у првим послератним годинама. Иако је српско и југословенско архивско законодавство, услед опасности од неконтролисаног уништавања лаички извреднованих докумената, донело значајне законске и подзаконске прописе, занимљиво је да критеријуми вредновања регистратурског/документарног материјала, као ни стваралаца истог, нису били нормативно јасно уређени.

³⁴ Службени гласник Републике Србије, бр. 28/1996.

³⁵ Архивски преглед, 1-2, Београд 1970, 42-45.

различити разлози и мотиви одлучивали о увиду у стање регистратура и заштиту материјала у њима. Евидентно је да архиви не могу да посвете подједнаку пажњу свим регистратурама, првенствено због диспропорције која постоји између великог броја регистратура и сталног пораста грађе у њима, али и објективних могућности архива да одржава контакте и врши њихову заштиту под истим условима. Примењено на примеру Историјског архива Пожаревац, чија се територијална надлежност у једном периоду простирала на много ширем подручју него што је данашњи Браничевски управни округ, а ако се има у виду већ традиционални недостатак стручних кадрова у архивима³⁶, разумљиви су били разлози највишег републичког стручног тела да донесе овакву *Препоруку* која представља основ према коме архиви доносе листе приоритетних регистратура на територији своје надлежности и временске рокове њиховог обиласка. *Препоруку* и данас видимо као смерницу рада спољних служби у архивима која се заснива на једном од основних задатака заштите архивске грађе (евидентирање, стручно „праћење“ и валоризација регистратурског материјала као извора за потенцијалну архивску грађу).

Препорука најпре нуди критеријуме приоритетних области, а затим грана и група у оквиру којих би архиви требало да сачине Листе приоритетних регистратура, водећи превасходно рачуна којој грани делатности припада свака активна регистратура, какав значај има за државу или, у нашем случају, за подручје Браничевског округа. Приоритет је дат оним областима кроз чију се грађу комплексно одражава целокупан живот заједнице (друштвено-политички, привредни, културни), које чине прву област, а потом областима у којима се ствара регистратурски материјал, не мање значајан, али по комплексности проблема ужи, с обзиром да одражава живот заједнице само у појединим областима друштвеног живота. Класификацијом регистратура према делатности у одређене нивое приоритета *Препорука* пружа елементарни методолошки оквир за њихово категорисање.³⁷

Регистратуре се сврставају у неколико група, приоритетних или мање значајних, на основу чега је предвиђена динамика обиласка свих регистратура у размаку од 1 до 5 година. У прву област сврстане су регистратуре органа власти и управних органа са утврђеним временским интервалом обиласка једном, односно два пута годишње. У другу групу сврстане су регистратуре правосудних органа са роком обиласка једном годишње. Трећу области чине регистратуре друштвено-политичких организација и удружења, где су временски интервали обиласка једном годишње, односно једном у две године. Регистратуре привредних организација сврстане су у четврту област са временским интервалом обиласка једном у периоду од 1 до 5 година. Пету области чине установе културне и социјалне делатности које су предмет стручног надзора једном у периоду од 3 до 5 година. Регистратуре друштвених служби чиниле су шесту групу, обилазиле су се такође једном у периоду од 3 до 5 године, док су седму области чиниле регистратуре верских организације са обавезом вршења стручног прегледа на сваке 4, односно 5 година.³⁸

Спољна служба Историјског архива Пожаревац је, на основу *Препоруке*, за подручје своје надлежности сачинила Листу приоритетних регистратура, на основу

³⁶ Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб, 1977, 295-301; Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 274-276.

³⁷ Милић Ф. Петровић, *Заштита грађе ван архива Србије*, Архивски преглед, 1-2, Београд 1980, 39. За своје време, *Препорука* је имала изванредна значај, јер је разбила дотадашње схватање да све регистратуре стварају архивску грађу истог значаја.

³⁸ Архивски преглед, 1, Београд 1969, 15.

које је систематизовала послове на заштити архивске грађе ван архива у смислу обиласка регистратура и вршења стручног надзора. Тиме је у овом Архиву извршена одређена селекција, односно категоризација регистратура.

Ближа нашој теми интересовања јесте *Препорука за селективно праћење стваралаца регистратурског материјала и архивске грађе* коју је Архивско веће Србије донело 1986. године.³⁹ Поред дужности сваког архива да евидентира све ствараоце и имаоце архивске грађе и регистратурског материјала, сходно својој територијалној и месној надлежности, *Препорука*, по нашем мишљењу, пружа свеобухватније смернице које подржавају категоризацију, односно селекцију стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала. Она то чини путем препоруке архивима да врше стручни надзор и заштиту архивске грађе и регистратурског материјала код оних стваралаца који поред регистратурског материјала производе архивску грађу од посебног значаја за „историју, науку, културу уопште и друштвене потребе“. Елементе категоризације налазимо и у делу *Препоруке* у коме се наводи да после евидентирања свих стваралаца регистратурског материјала стручни орган архива утврђује ствараоце над којима би требало вршити стални стручни надзор и заштиту архивске грађе, уколико чине самосталне ствараоце грађе. Овако селектоване регистратуре би се могле сматрати првом категоријом регистратура. Другом категоријом се могу сматрати регистратуре чију би грађу требало задржати у регистратури, а повремено анализирати њихову делатност, место у друштву и садржај грађе, те на основу дате анализе одлучити да ли исте и даље само повремено пратити или подвргнути сталном стручном надзору. У трећој групи би се могле наћи оне регистратуре, мале по значају, обиму и врсти своје делатности, које у оквиру рада не производе архивску грађу већ само оперативни регистратурски материјал. Овакве регистратуре, као мале организационе, радне, производне и друге целине, није потребно чак ни евидентирати као посебне ствараоце архивске грађе.⁴⁰

Да ли су изнета упутства из *Препоруке*, која нису стављена ван снаге, превазиђена и неогovarајућа савременим архивским токовима? Могуће је, али је сасвим сигурно да су у пракси архива и те како примењива. Ако пажљиво промислимо, постаје јасно да смо посредством датих норматива уочили принципе који могу представљати критеријуме за категоризацију регистратура. Најпре се ради о самосталним и регистрованим правним лицима који стварају архивску грађу и регистратурски материјал. Уочили смо да није извршена селекција регистратура у оквиру делатности, те нас то наводи на закључак да би стручни посао категоризације регистратура требало довршити, а делатност ствараоца вредновати као озбиљно мерило значаја истог. Као и у земљама окружења, *Препорука* подржава право сваког архива да селекцијом утврди регистратуре које имају приоритет у праћењу и стручном надзору, односно заштити.

Претпоставка је да би на нивоу сваког архива регистратуре требало да буду евидентиране по основу свих расположивих података у погледу статуса, реорганизације и других промена у раду и пословању. Општи списак свих регистратура на територијалној надлежности архива пружа основ за одабирање оних регистратура које се редовно прате према поменутиим препорукама, као и посебне групе оних које не би требало редовно обилазити, већ о истима само водити евиденцију, јер својим

³⁹ ИАП, арх. фонд *Историјски архив Пожаревац*, акт бр. 694/1. из 1986. године. Објављено у: „Архивски преглед“, 1-2, Београд 1986, 221-225.

⁴⁰ ИАП, арх. фонд *Историјски архив Пожаревац*, акт бр. 694/1 из 1986. године: *Препорука за селективно праћење стваралаца регистратурског материјала и архивске грађе*.

пословањем не стварају значајнију архивску грађу. Евентуална категоризација регистратура према значају, количини, садржајној вредности и врсти архивске грађе, подразумева била регистратуре кроз чију грађу се одражава целокупни друштвени живот одређене заједнице и средине, друштвени живот у ужем смислу, значај регистратуре за дато подручје, њено место у делатној грани у којој постоји (ово се пре свега односи на привреду), дужину постојања, обим пословања, постојање удруживања и образовање сложених облика и корпорацијског удруживања, разни видови реорганизација. Мање битне регистратуре, са не тако важном делатношћу за дату средину, кроз коју се не преламају значајни послови и догађаји, немају развијену активности, не раде континуирано, немају просторија за рад, стално запослена лица или представљају само једну од истородних регистратура у датој делатности, а при томе друга истоврсна регистратура у односу на дату има значајнији обим пословања па и количину архиве, могу представљати већи значај и бити категорисана значајније од других мањих а истородних стваралаца.⁴¹

У Браничевком управном округу данас постоји преко 1500 правних лица који својим радом стварају одређену документацију, али је питање да ли сва она стварају и архивску грађу. Приликом утврђивања регистратура које стварају архивску грађу, дакле културно добро, свакако се полази од *Препоруке критеријума за израду листа приоритетних регистратура*, као и од *Препоруке за селективно праћење стваралаца регистратурског материјала и архивске грађе*.⁴² У пожаревачком Архиву постоји израђена Листа приоритетних регистратура према критеријумима које је поставила поменута *Препорука* из 1969. године. Листа је подложна ажурирању у складу са стварним стањем регистратура на територијалној надлежности Архива.

Анализом критеријума према *Препоруци* из 1986. године, на примеру Историјског архива Пожаревац, у прву категорију би спадали *Град Пожаревац* и *Општина Браничевског округа*, као основне управне регистратуре које имају дугу традицију и значајну количину архивске грађе настале њиховим радом кроз више друштвено-политичких система и државних организација у 19, 20. и сад већ 21. веку. Одмах затим ту су регистратуре правосудне делатности, као што је *Виши суд Пожаревац*, *Привредни суд Пожаревац* (ценећи њихову хијерархијску постављеност у правосудном систему земље, дугу или не традицију постојања, надлежност и квалификацију предмета основне делатности). За категоризацију стваралаца правосудне делатности као што су *Основни суд Пожаревац*, *Основни суд Петровац на Млави* или *Основни суд у Великом Градишту*, превасходни критеријум вредновања је време оснивања ових регистратура, континуитет у раду, уређеност канцеларијског/судског пословања, као и количина односно значај архивске грађе коју производе од свог оснивања до данас. Као посебно значајне регистратуре у правосудној делатности издвајамо и *Казнено-поправни завод Пожаревац Забела* и *Казнено-поправни завод за жене Пожаревац*. За обе регистратуре, поред свих критеријума наведених за претходно описане ствараоце, додајемо као битно и чињеницу да је *Казнено-поправни завод Пожаревац Забела* један од најстаријих казнених завода у Србији, док је *Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу* данас једини казнени завод за жене осуђенице у нашој земљи.⁴³

⁴¹ Божидар Драшкић, Милић Петровић, *Селективни приступ евидентирања и даљег праћења регистратура*, Архивски преглед бр. 1-2, Београд 1981, 44-54.

⁴² Тодор Талески, *Утврђивање регистратура које стварају архивску грађу*, Архивист, бр.1, Београд 1969, 65.

⁴³ ИАП, службене евиденције о заштити архивске грађе ван архива и ствараоцима истих.

Предмет посебног разматрања или „тријаже“ представљају по принципу обавезности ствараоци свих других делатности из области јавних служби, као што су образовање, здравство, култура и јавна предузећа. Из области здравства издвојићемо регистратуру *Општа болница у Пожаревцу*, у прилог чије категоризације као ствараоца архивске грађе на овом подручју говори чињеница да је основана пре више од једног века, да је радила у различитим условима, мирнодопским и ратним, на више локација, да је покривала територијално не само град Пожаревац већ и поједине општине Браничевског округа, а у најновије време документарни материјал који производе болнице добио је законску квалификацију архивске грађе (историје или досијеа болести, који се према прописима из области здравства, без разлике, сада чувају 99 година).⁴⁴

Такође, на територији надлежности Архива у Пожаревцу, постоје две средње школе, *Гимназија* и *Средња школа „Милоје Васић“*, које свака за себе причају изузетно важну историјску причу о свом настанку и развоју и сведоче о образовно-васпитном систему, следећи у ствари историју српске државности и система школства од његовог постављања на законске основе у модерној Србији. Традиција дуговечности и богатства архивске грађе која је настајала у нивоу стваралаца основношколског образовања, одликује више основних школа на подручју Браничевског округа. Само према том критеријуму, ствараоци *Основна школа „Доситеј Обрадовић“* у Пожаревцу или *ОШ „Угрин Бранковић“* у Кучеву испуњавају критеријум значаја регистратуре, према коме се могу категорисати у највишу категорију регистратуре.

Посебну област категоризације, са не мање занимљивим изазовима, представља област привреде, односно недржавних регистратура. Критеријуми које смо навели у својој најширој мери долазе до примене управо код делатности привреде и економије у једном региону. Такође, на нивоу верских организација и установа, на примеру пожаревачког Архива, регистратура прве категорије могла би бити *Канцеларија Епископије пожаревачко-браничевске Српске православне цркве*, узимајући у обзир критеријум значаја архивске грађе овог ствараоца за националну и регионалну историју, време настанка и дужину трајања, постојање самосталног и према посебним прописима утврђеног канцеларијског и архивског пословања, као и саму садржину архивске грађе из кога произилази управо њен значај.

Препорука – уместо закључка

Категоризација регистратура је веома важно питање архивске струке које је саставни део ширег и значајнијег питања вредновања архивске грађе и предуслов ваљаној и стручној категоризацији архивске грађе и архивских фондова који се чувају у архивима. Не смемо притом заборавити да је валоризација архивских фондова, односно грађе доспеле у архив на чување и заштиту, резултат правилног вредновања регистратура, односно стваралаца архивске грађе. Стога се, у односу на категоризацију архивских фондова презетих у архив, у складу са одредбама *Закона о културним добрима*, поставља као меродавно и врло значајно питање категоризације, односно селекције стваралаца архивске грађе.

Могу ли постојеће стручне препоруке представљати основ за методолошко решење питања категоризације регистратура у Србији? Може ли такође, до

⁴⁴ *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства*, Службени гласник РС, бр. 123/2014.

доношења новог закона о архивској грађи и архивској делатности, на основу поменуте две стручне препоруке, архивска струка поставити критеријуме за категоризацију регистратура? Могу ли искуства и нормативна решења у упоредном архивским искуствима бити примењива у Србији? И уопште, као принципијелно размишљање, има ли и у којој мери, основа да критеријуми за вредновање стваралаца буду суштински различити у земљама региона које смо као позитивне примере изнели у раду? Низ отворених питања од којих нашу пажњу, понекад и пренаглашено критички, заокупља евидентно присутан недостатак специјалног архивског закона, у чему добрано заостајемо за својим суседима.

Свесни професионалне, архивистичке и историјске одговорности према будућности, мишљења смо да, као струка, очекујући нову „архивску етапу“ у Србији, применом наведених теоријских и практичних стручних препорука можемо озбиљније да приступимо сагледавању проблема и постављању јасније методологије вредовања стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала. Категоризација регистратура је стручни посао који се намеће као неопходан, а прилично напредна изнета архивска становишта, постављена још у другој половини 20. века, произвела су и конкретне резултате које не можемо минимизовати. Такође смо сагласни са мишљењем колега архивских теоретичара из суседних земаља који наглашавају да категоризација регистратура, с обзиром на значај, мора бити правно уређено питање. То би значило да у архивском закону на нивоу државе, односно у подзаконским актима и уредбеним прописима, морају бити предвиђене одредбе којима се прописује обавеза категоризације регистратура, начин, критеријуми, садржаји и носиоци тог посла.⁴⁵

Без намере да закључујемо или затворимо тему, мишљења смо да, упркос чињеници да је српски архивски закон још увек у процедури доношења, из постојећих законских и подзаконских норматива струке можемо започети методолошку припрему за категоризацију регистратура користећи постојеће стручне нормативе и дата искуства. Аналогно категоризацији архивских фондова у архивима, сваки од њих има могућност да за своју територију изради попис категорисаних регистратура према изнетим критеријумима. Међутим, сагласни смо и са тим да критеријуми категоризације спадају у домен државног регулисања, односно струке на највишем струковном нивоу. Мишљења смо да није корисно допустити велику разноликост критеријума, већ они морају бити јасно постављени и јединствени за архивску мрежу на нивоу државног система архивства. Стога би крајњи циљ рада на категоризацији регистратура требало да буде утврђивање јединствених критеријума и јединствене методологије рада у овој области коју ће подједнако обавезујуће примењивати сви архиви за регистратуре на својој територији. А коначни резултат свеукупног рада на вредновању и селекцији регистратура требало би да буде израда регистра категорисаних стваралаца архивске грађе на државном нивоу⁴⁶ који би представљали обавезну бригу и заштиту од стране архивских установа.

⁴⁵ Azem Kožar, *Kategorizacija registratura*, Arhivistika u teoriji i praksi 3, Tuzla 2011, 151-161.

⁴⁶ Предлог за формирање Централног регистра стваралаца и ималаца архивске грађе у Србији озбиљно заокупља архивске посленике у Србије, тако да је сасвим оправдано у наредном периоду нормативно утемељити и разрадити стручну методологију његове израде. Видети више у: Слободанка Цветковић, *Предлог за формирање централног регистра стваралаца и ималаца архивске грађе у Србији и категоризацију стваралаца*, Архивски гласник, Информативни билтен АДС, број 13, Београд 2018, 46-48.

Jasmina Živković, MA

Categorization of the Creators of Archival Material in Serbian Archivistics Experiences and Recommendations

Summary

Categorization of the registries is very important question of archival profession which is an integral part of a wider and more important question of valuation of archival materials and a prerequisite to a proper and expert categorization of archival materials and archival fonds that are kept in the archives. In doing so, we cannot forget that valorization of archival fonds, i.e. materials that arrived into the archive for safe-keeping and protection, is a result of a correct valuation of registries, i.e. creators of archival materials. Thus, regarding categorization of archival fonds that arrived into the archive, according to the Law on Cultural Goods, the preceding, competent and very important question arises, a question of categorization, that is – of selection of creators of archival material.

Could the existing professional recommendations be the basis for methodological solution of the question of categorization of the registries in Serbia? Also, until the adoption of the new Law on the Archival Material and Archives, could the archives set criteria for categorization of the registries on the basis of the two mentioned professional recommendations? Could the experiences and normative solutions in comparative archival experiences be applicable in Serbia? Generally, as principle thinking, without having a dilemma, is there a basis and to which extent for criteria for appraisal of creators to be essentially different in the countries of our region which we mentioned in this work as positive examples? There is a row of open questions of which the lack of a special law on the archives attracts our attention mostly, sometimes maybe too critically, because we are still lagging behind our neighbors.

Aware of the professional, archival and historical responsibility toward the future, we think that, as a profession, while awaiting the new “archival stage” in Serbia, by application of the mentioned theoretical and practical professional recommendations, we can approach more seriously to viewing the problems and to setting more clear methodology of appraisal of creators of archival materials and registry materials. Categorization of the registries is an expert work that is imposed as necessary, and very advanced above stated archival viewpoints set as early as in the second half of the 20th century, gave concrete results which we cannot minimize. We also agree with a view of our colleagues, archival theorists from neighboring countries that stress that categorization of the registries must be regulated by law because of its importance. That means that the law on archives, i.e. the sub-legal acts and regulations, must contain articles that determine obligation of categorization of the registries, the way, the criteria, the contents and the bearers of that work.⁴⁷

⁴⁷ Azem Kožar, *Kategorizacija registratura*, Arhivistika u teoriji i praksi 3, Tuzla 2011, 151-161.

Without intention to conclude or close the subject, we think that besides the fact that the Serbian Law on Archives is still in the procedure of adopting, with the existing legal and sub-legal acts of the profession we can start methodological preparation for categorization of the registries by using existing normative acts and experiences. Analogous to categorization of the archival fonds in the archives, each archive has possibility to, for its territory, create a list of categorized registries according to the mentioned criteria. However, we agree with a viewpoint that the criteria for categorization are in the domain of state regulation, i.e. the profession at the highest level. We do not think that a great variety of criteria should exist, but that they have to be clearly set and unitary for archival network at the state level. Therefore, the end goal of work of categorization of the registries should be determination of unitary criteria and unitary method of work in this area that would be equally binding for all archives for registries on their territory. And the end result of all work on the appraisal and selection of the registries, according to our view, should be creation of the registry of the categorized creators of archival material at the state level⁴⁸ in the care of the archival institutions.

⁴⁸ Recommendation for establishment of the Central Registry of Creators and Holders of Archival Materials in Serbia has been seriously occupying the thoughts of the archival workers in Serbia so it would be reasonable to institute it legally in the following period.